

Володимир МАКАРЧУК

Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
volodymyr.s.makarchuk@lpnu.ua
ORCID: 0000-0001-6292-8419

ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ЮРИДИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ КОРДОНІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР З СУСІДАМИ – ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ЧАСТКОВІ УТОЧНЕННЯ КОРДОНІВ З РСФРР В 1920-х рр.

<http://doi.org/10.23939/law2024.43.128>

© Макарчук В., 2024

Пропонована увазі читача стаття є першою частиною циклу з 5 статей, присвяченого встановленню кордонів Української СРР (та її правового продовження за союзнаю Конституцією 5 грудня 1936 р. Української РСР) з сусідніми радянськими республіками – РРФСР, Білоруською СРР (БРСР) та Молдавською АСРР (з 1936 р. – Молдавською АРСР) та правонаступницею останньої – Молдавською РСР. Вказано, що кордони УСРР з РСФРР (тогочасні назви республік) у 1920-х рр. встановлювалися не на основі етнографічного принципу, а з міркувань економічної доцільності при пріоритетному врахуванні інтересів Москви. Наприклад, до складу РРФСР відійшло місто Суджа, яке свого часу проголошувалося більшовиками як одна зі столиць “радянської України”. Російська сторона усіляко акцентувала увагу на тому, що ті чи інші спірні регіони важливі для забезпечення РСФРР хлібом, вугіллям та робочою силою, не зупиняючись перед односторонніми діями без погодження з українською стороною та до актів саботажу під час передання тих чи інших спірних територій до складу УСРР. Позиції українців ослаблювало “інтернаціональне” керівництво республіки, заведене компартійною дисципліною. Водночас теперішній кордон між незалежними Україною та рф не має підлягати перегляду, Україна не претендує на будь-які російські території, зокрема Курщину, про що у серпні 2024 р. була зроблена спеціальна заява українського МЗС.

Ключові слова: кордони УСРР, сучасні кордони України, правове регулювання національного питання у внутрішній політиці Союзу РСР.

Постановка проблеми: Заключний акт Гельсінської (1975 р.) наради з питань безпеки і співробітництва в Європі встановив принцип непорушності європейських кордонів. Водночас крах біполярного світу і розпад комуністичних імперій (Союзу РСР та СФРЮ) спричинили низку кривавих збройних конфліктів між ще донедавна миролюбними сусідами – в Східній Європі та на Балканах. Новоявлений “збирач земель руських”, автор концепції “распад Советского Союза – величайшая геополитическая катастрофа XX века” владімір путін розпочав у 2014 р. активні воєнні акції проти незалежної України. У лютому 2022 р. маски були скинуті остаточно і під виглядом “спеціальної воєнної операції” розпочалося пряме вторгнення з використанням усіх видів зброї, за винятком

ядерної. Обґрунтування цих потуг, з погляду міжнародного права, було нікчемним (див. [1; 2]) і спиралося на т. зв. *історичні права*. В новому міжнародному праві такого роду аргументи вважаються застарілими і не використовуються, оскільки їх застосування означатиме негайну ревізію усіх наявних сьогодні кордонів. Приміром, у тієї ж рф критично спірними стануть Калінінградська область (колишня Східна Пруссія), Сахалін та Курильські острови (японські *Північні Території*), Далекий Схід, відірваний від Китаю у ХІХ ст. тощо. Попри те Москва наполягає, що, здійснивши вихід з Союзу РСР, Україна “повинна піти з тим, з чим прийшла”.

Мета статті. Сучасне міжнародне право, як уже вказувалося, не визнає сумнівного аргументу “історичних прав”. Тут, і не тільки з огляду на сучасні українсько-російські відносини, але й загалом, Москва вдається до *argumentum ambigua*, “двогострого аргументу”, однаково ризикованого як для жертви, так і для нападника. Сприймаючи критично саму концепцію путінсько-лавровської аргументації, спробуймо усе ж з’ясувати, з чим, власне, Україна (УСРР) “прийшла” в Радянський Союз у 1922 р., що втратила і що отримала як компенсацію під час “уточнення” кордонів у 1924–1925 рр. і як могла б посилатися на сумнівну російську аргументацію під час встановлення кордонів.

Аналіз дослідження проблеми. Тема є гостро актуальною, починаючи з подій 2014 р., і на сьогодні має потужну вітчизняну та зарубіжну історіографію, яка налічує сотні, якщо не тисячі найменувань багатьма мовами світу. З вітчизняних дослідників назвемо О. Зайчука, В. Капелюшного, О. Вовка, Б. Тищика, О. Вівчаренка, Н. Лешковича, В. Кузьменка, В. Чеховича, Ю. Титаренка, А. Михайловича та ін.

Виклад основного матеріалу. Першою територіальною угодою України з новими (більшовицькими) господарями Кремля став прелімінарний мир Української Держави гетьмана Скоропадського з РСФРР 12 червня 1918 р. На її основі вийшла постанова української Ради Міністрів від 14 серпня того ж року “Про прилучення до певних українських губерній повітів Могилівської, Курської, Вороніжської губерній, які нині прилучені до Української Держави”. Передбачалося, що Гомельський, Могилівський, Путивльський і Ридський повіти Курської губернії прилучаються до Чернігівської губернії. Суджанський, Грайворонський, Білгородський, Корочинський і Новомосковський Воронізької – до Харківської губернії. А Рильський, Пинський, Монастирський повіти, а також волості сусідніх повітів Мінської губернії (у документі не вказані. – В. М.) об’єднуються в Поліський округ з центром у Мозирі”. В сучасному міжнародному праві прийнято вважати, що міждержавні угоди укладаються між суб’єктами міжнародного права (державами), а не урядами. Тобто зміни урядів (гетьманського на Другу УНР, а згодом приход до влади більшовицького уряду УСРР) не могли б слугувати підставою для односторонньої відмови РСФРР від миру 12 червня. Утім міжнародні реалії доби Визвольних змагань були далекими від сучасних. Тож будемо говорити про територіальні угоди, укладені між республіками колишнього СРСР.

У грудні 1922 р. Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка разом із БСРР, ЗСФРР та УСРР (підрадянською Україною) склали “сім’ю братніх народів” Радянський Союз. Тривалий час (1922–1991 рр.) утворення Союзної держави видавалося за спільну волю народів, які свідомо стали на шлях інтернаціоналізму та побудови соціалістичного суспільства, тож усі територіальні протиріччя, залишені у спадщину від буремних подій 1917–1921 рр., були неістотними, другорядними і вирішувалися з огляду на спільні інтереси. Звісно, без примусу слабшої сторони.

Тривалий історичний час народи майбутнього СРСР проживали на території однієї держави, тому на стику їхнього розселення встигли певною мірою змішатися, асимілюватись.

Утвердженню в Україні радянської державності передував гостро-конфліктний період Визвольних змагань українського народу 1917–1919 рр., коли кордони УНР та УД (Гетьманату П. Скоропадського) не раз змінювалися, в т. ч. і коштом спірних із сусідами територій.

Радянська історіографія веде історію УСРР від 25 грудня 1917 р., коли більшовики скликали в Харкові Всеукраїнський з'їзд рад, на якому створили уряд, альтернативний до Генерального Секретаріату УНР. Одночасно більшовики створили ще декілька радянських республік, як-от Донецько-Криворізька радянська республіка, Одеська радянська республіка, Радянська Соціалістична Республіка Тавриди (пізніше Кримська Радянська Соціалістична Республіка). Щоб виправдати збройний опір “радянських” військ німецько-австрійському контингенту, який висунувся на територію УНР, Раднарком РРФСР вдався до запровадження цих штучних “буферних” державних утворень. Формально вони не визнавалися частиною державної території Росії, а тому могли, на думку більшовицьких вождів, приймати рішення про ведення війни з “окупантом” на власний розсуд.

Першою державою такого типу стала Донецько-Криворізька республіка, утворена на території Харківської, Катеринославської, частини Херсонської губерній, і частини районів Облaсті Війська Донського (Ростов, Таганрог, Новочеркаськ тощо) з центром у Харкові. Її проголошення відбулося ще 27–30 січня 1918 р. на 4-му обласному з'їзді Рад робітничих депутатів Донецького і Криворізького басейнів. У пізнішій історико-правовій літературі відзначалося, що “основоу утворення ДКРР став [...] економічний принцип державного будівництва”, а “досвід виникнення ДКРР виявився корисним для лєнінського плану утворення єдиного бойового фронту проти навали з Заходу” [1, с. 122].

17–19 березня 1918 р. всі ці радянські республіки формально об'єдналися в Українську Радянську Республіку із столицею у Харкові і революційним урядом – Народним Секретаріатом. Українська Радянська Республіка входила до складу Російської Радянської Республіки, що проголошувалась як федерація Радянських національних республік. Однак уже дуже скоро (до квітня 1918 р.) під тиском німецьких окупаційних військ УРР перестала існувати.

Тут надамо слово народному комісарові у справах національностей лєнінського уряду Й. Сталіну. На початку квітня (3–4 числа) 1918 р. він дав розгорнуте інтерв'ю газеті “Правда”, де стверджував, що “вочевидь, суб'єктами федерації повинні бути і можуть бути не кожні дільниці і одиниці і не кожна географічна територія, а лише певні області, які природно поєднують в собі особливості побуту, своєрідність національного складу і певну мінімальну цілісність економічної території. Такими є – Польща, Україна, Фінляндія, Крим, Закавказзя [...]” [2, с. 69]. Пізніше, під час “уточнення” кордонів 1924 р. саме аргумент економічної доцільності буде використаний москвою. Однак кількома роками раніше ці ж, формально економічні міркування не завадили визнати за Українською РР, щоправда, як суб'єктом Федерації, Ростов, Таганрог і далі за списком.

Звісно, не треба переоцінювати цю ситуаційну щедрість. 7 березня 1918 р. ЦВК УРР прийняв декларацію, в якій стверджувалося, що “1. Ми [більшовики] ніколи не розглядали Українську Радянську республіку як національну республіку, але виключно як Радянську республіку на території України. 2. Ми ніколи не підтримували точки зору повної незалежності Української Народної республіки, розглядаючи її як більш-менш самостійне ціле, пов'язане із загальноросійською робітничо-селянською республікою федеративними зв'язками [...]” [3, с. 24].

Протягом часу існування Української держави гетьмана П. Скоропадського Радянська Росія визнала її суб'єктом міжнародного права та уклала (червень 1918 р.) відповідний договір, яким визнавала кордони з незалежною Україною, регулювала транспортне сполучення та проходження поштової кореспонденції тощо. Проте з поразкою країн Центрального блоку та початком повстання Директорії ситуація докорінно змінилася.

28 листопада 1918 р. у Курську створено “Тимчасовий робітничо-селянський уряд України”. Червона армія 3 січня 1919 р. окупувала Харків. 6 січня 1919 р. “Тимчасовим робітничо-селянським урядом України” вперше затверджена назва “Українська Соціалістична Радянська Республіка”. УСРР формально проголошена як “окрема держава” на III Всеукраїнському з'їзді рад 6–10 березня 1919 р., коли ухвалено першу Конституцію УСРР.

Коли ж на початку 1919 р. більшовики знову прийшли до влади в Україні, одним із перших їх декретів було рішення про об'єднання збройних сил та всіх матеріальних ресурсів соціалістичних республік, без втрати ними формальних ознак незалежності. Наступним логічним кроком мало стати “об'єднання Української Радянської Республіки з радянською Росією на засадах соціалістичної федерації” [4].

Однак економічні та етнографічні чинники спонукали партійно-державне керівництво обох республік до проведення територіального розмежування. Вперше це питання було розглянуто на міжвідомчій нараді при економічно-правовому відділі НКВС РРФСР 25 лютого 1919 р. За основу під час вирішення питання про приєднання тієї чи іншої території російська сторона запропонувала взяти не принцип етнічної належності населення і навіть не його волевиявлення, а міркування винятково “державного порядку”. Що малося на увазі, стало зрозумілим під час вирішення питання належності Грайворонського і Білгородського повітів.

Представник від України Іванов, обгрутовуючи необхідність їх залишення у складі України, посилався на етнічну належність більшості населення та велике економічне і культурне тяжіння до Харкова. Але уповноважена РНК РРФСР по Білорусії і Литві більшовичка С. Гопнер заявила, що ці райони як хлібні центри мають велике значення для Великої Росії, залишаючись “незначними” для України. В тактичному плані на випадок військових невдач України, Росія, відмовившись від цих повітів, таким способом раз і назавжди втратить можливість висувати на них претензії в майбутньому. Як додатковий аргумент вона використала телеграму голови РНК України Х. Раковського, що з боку українського уряду немає заперечень щодо включення цих територій до Росії. Згідно з цією ж телеграмою, було вирішено питання про передання від Чернігівської до Гомельської губернії Суразького, Новозибківського, Мглинського і Стародубського повітів. Це стало платою “радянського уряду” України, очолюваного болгарським “інтернаціоналістом” Х. Раковським, за збройну підтримку з боку Росії.

На пропозицію голови наради С. Гопнер, встановлювався старий (дореволюційний) міжповітовий кордон, за винятком Новозибківського повіту, де він мав пройти від крайнього пункту західного адміністративного кордону Чернігівської губернії в східному напрямку від місця злиття річок Снопи і Істриці біля міста Тарська (на українському боці) по річці Снов і її притоці Ревні до хутора Коссовича на південно-західній межі Стародубського повіту. Кордон з Доном встановлювався по старій міжгубернській межі, а з Кримом – по Перекопському перешийку [5, ст. 7]. Вони лягли в основу затвердженого 10 березня 1919 р. РНК України “Договору про кордони з Російською Соціалістичною Радянською Республікою”. Поза межами республіки залишалися місця компактного проживання українців прикордонних районів Гомельщини, Брянщини, Курщини, Воронежчини, а також Дону і Північного Кавказу. У спільній постанові Новооскольського, Коростенського та Белгородського повітових виконкомів, на території яких мешкало майже 650 тис. чоловік, зокрема, зазначалося, що “ще в 1917–1918 рр. місцеве населення одностайно висловилося на користь приєднання до Харківської губернії, і тільки німецька окупація України перервала подальше здійснення цього народного бажання” [6, с. 64]. Але російські урядові органи не тільки не враховували у своїй діяльності подібні бажання населення, а навпаки, розсилали погрозливі листи з вимогами розібратися “про причини руху на користь відходу волостей до УСРР” та з’ясувати “хто ті агітатори, що підбивають населення наполягати на відокремленні волостей”.

З новою гостротою питання міжреспубліканських кордонів постало після створення Союзу РСР. Причому вирішувалося воно Москвою первісно в односторонньому порядку. Так, незважаючи на недостатню етнографічну й економічну обгрунтованість, Політбюро ЦК РКП(б) 11 липня 1924 р. прийняло рішення про приєднання Таганрозького і Олександрополюського (Шахтинського) округів до Північно-Кавказького Краю РРФСР [7, с. 29 з посиланням на ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1831, арк. 106]. Це викликало рішучу незгоду уже Політбюро ЦК КП(б)У. В прийнятому 18 липня 1924 р. рішенні зазначалося, що відторгнення цих районів від Донецької губернії може негативно вплинути на все вугільне господарство Донбасу. Сподіваючись змінити рішення політбюро ЦК РКП(б), політбюро ЦК КП(б)У просило винести питання на розгляд пленуму ЦК РКП(б).

Проти рішення Політбюро ЦК РКП (б) висловилося і бюро Донецького губкому. В його постанові від 19 липня 1924 р. зазначалось: “В зв’язку з тим, що це рішення поставило під загрозу існування Донбасу [...], бюро губкому категорично вимагає перегляду цього питання, узгодивши з представниками Донбасу. На випадок негативного рішення настоює на перегляді такого принципового питання на пленумі ЦК РКП (б)” [7, с. 30 з посиланням на ЦДАВО України, ф. 1, оп. 2, спр. 3144, арк. 162].

Далі, намагаючись припинити односторонні дії, уряд Радянської України запропонував ЦВК Союзу РСР проєкт “Про зовнішні кордони УСРР”. У підготовці цього ґрунтового документа взяли участь провідні вчені України – економісти, історики, етнографи, лінгвісти.

У фондах ЦДАВО України збереглися довідкові матеріали, підготовлені академіками М. Грушевським та Д. Багалієм. У проєкті зазначалось, що “необхідність зміни існуючих державних кордонів продиктована цілою низкою причин, як адміністративного, економічного, так і політичного характеру” [7, с. 27 з посиланням на ЦДАВО України, ф. 1, оп. 1, спр. 54, арк. 244–245]. Проєкт складався з двох частин. У першій обґрунтовувалась необхідність зміни кордонів у зв’язку з реформою адміністративного і територіального поділу, що розпочалась у 1923 р. і передбачала створення замість губерній, повітів і волостей, – областей, округів і районів. В основу виділення нових адміністративно-територіальних одиниць покладено принцип “економічної доцільності”.

Зважаючи на це, український уряд запропонував передати Мінській губернії БСРР частину колишньої Словечанської і Юровської волостей Коростенської округи Волинської губернії, підкреслюючи, що ці території цілком відповідають природно-історичним й економічним умовам Білорусії. Своєю чергою, враховуючи тяжіння до відповідних економічних центрів України та етнічний фактор, пропонувалося включити до складу Чернігівської губернії УСРР Семенівську волость Новозибківського повіту Гомельської губернії (на той час вона входила до РРФСР) та частину волостей Севського повіту Брянської губернії [7, с. 27 з посиланням на ЦДАВО України, ф. 5, оп. 1, спр. 320, арк. 39].

Значніші зміни передбачалися у другій частині. Спираючись на дані переписів населення 1897, 1920 та частково 1922 рр., український уряд пропонував передати республіці від РРФСР низку повітів Курської та Воронежської губерній, населених переважно українцями. Згідно з даними за 1922 р., в цих губерніях мешкало понад 1. 704 тис. українців. Ареалами їх суцільного розселення були Грузчанська, Глушецька, Козачанська, Миколаївська, Новосокресенська волості Путивльського, Глушанівська, Кобильська, Суханівська Рильського, Борисівська, Високівська, Іванова, Червоно-Ярузька Грайворонського повітів Курської губернії, де українці становили понад 90 % населення [7, с. 27 з посиланням на ЦДАВО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1984, арк. 8–31].

На Воронежчині українське населення компактно мешкало в Бірюченському, Богучарському, Бобровському, Павлівському та в деяких інших повітах [8, с. 11]. Виходячи з цього, уряд України запропонував провести новий кордон із заходу на схід від кордону Чернігівської губернії по річці Сейм дещо східніше Суджі, далі на південний схід до Белгорода, західніше Белгорода і на південний схід до зустрічі з існуючим кордоном УСРР. У північно-східному напрямку кордон мав проходити дещо східніше Валуйок і далі північніше Корочі, змінюючи поступово напрямок на північний схід та від лінії залізниці Новий Оскол – Слезь на південь до села Успенського, пізніше на північний схід, охоплюючи переважну частину Острогозького повіту до кордонів Калачевського повіту, звідси в напрямку на південь, західніше Павловська до східного кордону Росошанського повіту, далі до ст. Лиски, пізніше на південний схід, північніше села Новий Мамон і до кордону Воронежської губернії.

Для розгляду запропонованого проєкту Союзний ЦВК створив комісію для врегулювання кордонів між РСФРР, УСРР та БСРР, яка розпочала свою роботу 1 липня 1924 р. До її складу ввійшли по два представники від кожної із делегацій. Комісію очолив голова ЦВК Білорусії О. Черв’яков. Після численних консультацій комісія виробила компромісний варіант. Вона запропонувала включити до складу УСРР в Курській губернії Путивльський, Грайворонський (за винятком Бутовської волості) і Белгородський повіти, а також чотири волості Корочанського, три Новооскольського і одну Суджанського повітів. Від Воронежської губернії – лише один Валуйський повіт.

Водночас, незважаючи на переважно українське населення, лише з економічних і адміністративних мотивів запропоновано залишити у складі РСФРР Рильський, Суджанський (за винятком однієї волості), Корочанський (за винятком чотирьох волостей), Новооскольський (без трьох волос-

тей) повіти Курської губернії та Острогозький, Росошанський, Богучарський, Павлівський, Калачевський повіти Воронежської губернії.

Але цей, вироблений комісією, компромісний варіант обидві сторони забракували. Українська тому, що претендувала на більші території, зокрема у Воронізькій губернії, де були райони з 90 % українського населення. Російська – бо погоджувалася віддати лише Путивльський повіт та зробити незначні поступки для вирівнювання кордонів.

Досягти згоди між делегаціями не вдалося і О. Черв'яков 30 листопада 1924 р. передав питання на розгляд Політбюро ЦК ВКП(б), де проєкт постанови Союзної комісії зазнав подальших змін.

Відповідно до рішення Політбюро, до складу УСРР повинні були відійти від БСРР – Семенівська волость Новозибківського повіту Гомельської губернії, від РСФРР – с. Зноб Трубчевського повіту Брянщини, низка поселень Севського повіту (Брянщина), весь Путивльський повіт, Криничанська волость Суджанського повіту (Курщина) і південна частина Муромської волості Курської губернії, а також Троїцька волость і частина Уразівської волості Валуйського повіту Воронежської губернії. Це рішення з доповненнями й уточненнями покладено в основу прийнятої 16 жовтня 1925 р. постанови ЦВК СРСР “Про врегулювання кордонів Української Соціалістичної Радянської Республіки з Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою і Білоруською Соціалістичною Радянською Республікою”. В постанові зазначено, що Президія Центрального Виконавчого Комітету Союзу РСР, згідно з пунктом “б” ст. 1 і ст. 6 Конституції Союзу РСР, постановляє: “В состав Украинской Социалистической Советской Республики передаются следующие части территорий Российской Социалистической Федеративной Советской Республики:

а) Семеновская волость Новозыбковского уезда Гомельской губернии;
б) селение Знобь Трубчевской волости Почепского уезда Брянской губернии: в) Фатевиж, Барановка, Демьяновка, Муравейное, Толстодубово (бывшей Лемешковской волости) и Сельцо-Никитское, Сытное, деревня Грудская (бывшей Подыводской волости); г) весь бывший Путивльский уезд (с г. Путивлем), за исключением бывшей Крупецкой волости в старых ее границах; д) бывшая Криничанская волость бывшего Суджанского уезда Курской губернии, е) южная часть Грайворонской волости Грайворонского уезда, Курской губернии; ж) южная часть Муромской волости, Белгородского уезда, Курской губернии и з) Троицкая волость и часть Уразовской волости, Валуйского уезда Воронежской губернии”.

Як компенсація на користь росії у цьому рішенні зазначено, у п. 4: “Передаются в состав Российской Социалистической Федеративной Советской Республики нижеследующие территории Украинской Социалистической Советской Республики: а) Федоровский, Николаевский (с г. Таганрогом), Матвеево-Курганский, Советинский, Голодаевский районы и восточная часть Екатеринославского района Таганрогского округа; б) Глубокинский, Ленинский, Каменский, Усть-Белокалитвенский, Владимирский, Сулинский, Шахтинский (с г. Шахты) районы и части территории Сорокинского и Алексеевского районов Шахтинского округа” [цит. за: 9].

Згідно з постановою від 16 жовтня 1925 р., до УСРР приєднано територію, на якій проживав 278 081 чоловік, водночас від України відторгнуто територію з населенням 478 909 чоловік [10, с. 73]. Поза межами республіки залишилась значна кількість українців.

Роботу щодо передання території від однієї республіки іншій передбачалося закінчити до 1 березня 1926 р. Але в намічений строк цього не вдалося провести. Однією з причин стало те, що деякі органи місцевої влади Курської та Воронежської губерній, Північно-Кавказького Краю всіляко намагалися протидіяти перенесенню кордонів. Всупереч рішенням центральних інстанцій, вони вивозили майно, що мало залишитися на території УСРР, звільняли з посад управлінських працівників.

Отже, постанова ЦВК СРСР від 16 жовтня 1925 р. не вирішила питання про справедливе територіальне розмежування, в основі якого лежав би етнографічний принцип та навіть “економічна доцільність”. Це викликало масові звернення українського населення до ВУЦВК і ЦВК Союзу РСР, що своєю чергою змушувало радянські і партійні органи знову звертатися до центру з пропозиціями врегулювання кордонів, враховуючи національні інтереси населення прикордонної смуги.

У 1927–1929 рр. у рамках політики *коренізації* Москва та Київ офіційно визнали, що в складі союзних республік існують регіони з переважанням не титульного населення. В РРФСР це Північнокавказький край (Дон, Кубань, Ставропілля), в 37 районів котрого українці становили абсолютну більшість – від 51 до понад 80 %. У Центрально-Чорноземній області (колишні Курська і Воронізька губернії) малося таких 26 районів, з яких особливо виділявся Каменський з 99 % (!) українського населення. Усі 63 райони з переважанням українського населення прилягали до міжреспубліканського кордону. На Далекому Сході українізація проводилася в 13 районах загалом, у 7 – частково. Один український район був на Омщині. На території УСРР виявилось усього 9 районів, де росіяни так чи інакше становили більшість [11].

Висновки. Вважаємо, що під час вирішення питання про врегулювання кордону між Українською СРР та РСФРР у 1920 рр. не враховувалися історичні обставини, національність переважного населення спірних територій і волевиявлення самого населення. Формально розмежування відбувалося на основі нібито економічної доцільності, причому інтереси РСФРР бралися за основу. Внаслідок проведеного розподілу Україна була позбавлена значної кількості етнічних територій, втративши понад мільйон жителів української національності. Сам лише цей факт свідчить про різке розходження декларованих радянською владою прав самовизначення та цілковитого задоволення усіх інтересів робітників і селян та реальних дій тієї ж влади на зміцнення метрополії – радянської Росії.

Цілком неспроможною виглядає й путінсько-лавровська концепція “с чем пришли в Советский Союз, с тем и должны уйти”, оскільки уже після 30 грудня 1922 р. Українська РСР втрачала території на користь РРФСР, а новітні намагання включити до складу РФ чотири області України (що закріплено в Конституції РФ!) взагалі не вкладаються у цю парадигму. Здійснюючи територіальне розмежування у 1924–1925 рр., Москва задовольнила свої тогочасні амбіції настільки повно, наскільки це давав змогу широко розрекламований принцип інтернаціональної солідарності трудящих СРСР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чехович В., Титаренко Ю. Донецько-Криворізька Радянська Республіка // Історико-політичні уроки української державності. Енциклопедичний словник. Київ–Донецьк, 1998. С. 122–123.
2. Сталин И. В. Организация Российской Федеративной Республики // Сочинения. Том 4. Ноябрь 1917–1920. М.: ОГИЗ, Госполитиздат, 1947.
3. Гражданская война на Украине. 1918–1920. Сб. документов и материалов. В 3-х томах. В трех томах, четырех книгах. Том 1, Кн. 1. Освободительная война украинского народа против немецко-австрийских оккупантов. Разгром националистической Директории. К.: Наукова думка, 1967. 875 с.
4. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду. 1919. № 14. Ст. 146.
5. Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету за 1919–1920 роки / Рада Народних Комісарів, Народний комісаріат юстиції. 1-е вид. (офіціальне). Харків: Шоста радянська друкарня. 1921. 790 с.
6. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). К.: Основи, 1996. 396 с.
7. Кузьменко В. Б. До історії формування Північно-Східного та Східного кордонів України Університетські наукові записки. 2005, № 4 (6). С. 26–30.
8. Ложкін В. З історії встановлення кордонів України в 20-х роках ХХ століття // Пам'ятки України – 1991. № 2. С. 11–15.
9. Зайчук О., Капелюшний В., Вовк О. Встановлення східного кордону УСРР у 1919–1925 рр.: історико-правовий аспект // <http://www.golos.com.ua/article/9455>
10. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). Київ: Основи, 1996. 396 с.
11. Михайлович А. Як українські регіони опинилися по той бік кордону. <https://www.obozrevatel.com/ukr/novosti-obschestvo/yak-ukrainski-regioni-opinilisya-po-rosijskij-storoni-kordonu.htm>

REFERENCES

1. Chekhovych, V., Tytarenko, Yu. Donetsko-Kryvorizka Radianska Respublika // *Istoryko-politychni uroky ukraïnskoi derzhavnosti* [Historical and Political Lessons of Ukrainian Statehood]. Entsyklopedychnyi slovnyk. Kyiv: Donetsk, 1998. P. 122–123. [In Ukrainian].
2. Stalin, I. V. *Organizatsiya Rossiyskoy Federativnoy Respubliki* [Organization of the Russian Federative Republic] // Sochineniya. Tom 4. Noyabr 1917–1920. M.: OGIZ, Gospolitizdat, 1947.
3. *Grazhdanskaya voyna na Ukraine* [Гражданская война на Украине]. 1918–1920. Sb. dokumentov i materialov. V 3-h tomah. V treh tomah, chetyreh knigah. Tom 1, Kn. Osvoboditel'naya voyna ukraïnskogo naroda protiv nemetsko-avstriyskikh okkupantov. Razgrom natsionalisticheskoy Direktorii. K.: Naukova dumka, 1967. 875 p. [In Ukrainian].
4. *Zbirnykh uzakonen i rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu* [Collected laws and regulations of the workers' and peasants' government] 1919. No. 14. St. 146. [In Ukrainian].
5. *Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen Vseukraïnskoho revoliutsiïnoho komitetu za 1919–1290 roky* [Collection of laws and orders of the All-Ukrainian Revolutionary Committee for 1919–1290] / Rada Narodnykh Komisariv, Narodnyi komisariat yustytzii. 1-e vyd. (ofitsialne). [Kharkiv]: [Shosta radianska drukarnia], [1921]. 790 s. [In Ukrainian].
6. Kulchytskyi, S. V. *Komunizm v Ukraini: pershe desiatyrichchia (1919–1928)* [Communism in Ukraine: the first decade (1919–1928)]. K.: Osnovy, 1996. 396 p. [In Ukrainian].
7. Kuzmenko, V. B. *Do istorii formuvannia Pivnichno-Skhidnoho ta Skhidnoho kordoniv Ukrainy* *Universytetski naukovy zapysky* [On the History of the Formation of the North-Eastern and Eastern Borders of Ukraine University Scientific Notes]. 2005, No. 4 (6). P. 26–30. [In Ukrainian].
8. Lozhkin, V. *Z istorii vstanovlennia kordoniv Ukrainy v 20-kh rokakh KhKh stolittia* [From the History of the Establishment of Ukraine's Borders in the 20s of the Twentieth Century]// Pamiatky Ukrainy 1991. No. 2. P. 11–15. [In Ukrainian].
9. Zaichuk, O., Kapeliuschnyi, V., Vovk, O. *Vstanovlennia skhidnoho kordonu USRR u 1919 1925 rr.: istoryko-pravovyi aspekt* [Establishment of the Eastern Border of the Ukrainian SSR in 1919-1925: Historical and Legal Aspect] // <http://www.golos.com.ua/article/9455> [In Ukrainian].
10. Kulchytskyi, S. *Komunizm v Ukraini: pershe desiatyrichchia (1919–1928)* [Communism in Ukraine: the First Decade (1919–1928)]. Kyiv: Osnovy, 1996. 396 p. [In Ukrainian].
11. Mykhailovych, A. *Yak ukraïns'ki regiony opynylys'a po toi bik kordonu.* [How Ukrainian regions ended up on the other side of the border] <https://www.obozrevatel.com/ukr/novosti-obschestvo/yak-ukraïnski-regioni-opinilisya-po-rosijskij-storoni-kordonu.htm> [In Ukrainian].

Дата надходження статті: 12.07.2024 р.

Volodymyr MAKARCHUK

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Professor of the Theory of Law
and Constitutionalism Department,
Dr. Habil. (Law), Professor
volodymyr.s.makarchuk@lpnu.ua
ORCID: 0000-0001-6292-8419

DEMARICATION AND LEGALISATION OF THE BORDERS OF THE UKRAINIAN SSR WITH ITS NEIGHBOURS – ESTABLISHMENT AND PARTIAL CLARIFICATION OF BOUNDARIES WITH THE RSFSR IN THE 1920S

This article is the first part of a series of 5 articles dedicated to the establishment of the borders of the Ukrainian SSR (and its legal continuation under the Union Constitution of 5 December 1936 of the Ukrainian SSR) with the neighbouring Soviet republics – the RSFSR, the Belorussian SSR (BSSR) and

the Moldavian ASSR (Moldavian Autonomous Socialist Soviet Republic; since 1936 – the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic) and the latter’s legal successor – the Moldavian SSR. The author points out that the borders of the Ukrainian SSR and the RSFSR (the then names of the republics) in the 1920s were established not on the basis of the ethnographic principle, but for reasons of economic expediency, with priority consideration of Moscow’s interests. For example, the city of Sudzha, which at one time was proclaimed by the Bolsheviks as one of the capitals of “Soviet Ukraine”, became part of the RSFSR. The Russian side emphasised in every possible way that certain disputed regions were important for providing the RSFSR with bread, coal and labour, not stopping short of unilateral actions without the consent of the Ukrainian side and acts of sabotage during the transfer of certain disputed territories to the Ukrainian SSR. The position of the Ukrainians was weakened by the “international” leadership of the republic, driven by the Communist Party’s discipline. At the same time, the existing border between independent Ukraine and the Russian Federation should not be revised, and Ukraine does not claim any Russian territories, including Kursk, as stated in a special statement by the Ukrainian Foreign Ministry in August 2024.

Keywords: borders of the Ukrainian SSR, modern borders of Ukraine, legal regulation of the national question in the internal policy of the USSR.